

ПРОЛОГ

Мене звати Това Фрідман. Я – одна з наймолодших учілілих у нацистському таборі смерті, відомому як Аушвіц-Біркенау. Більшу частину свого життя я розповідаю про Голокост, аби впевнитися, що люди ніколи про нього не забудуть.

Народилась я Толою Гросман у польській Гдині 1938-го, за рік до початку Другої світової війни. Побачивши на власні очі всі спроби нацистів знищити єврейський народ, зрештою я переїхала в Америку, вийшла заміж за Маєра Фрідмана й відтоді почала називати себе Товою.

Попри те, що ми з кількома досі живими людьми, які вціліли, і далі розповідаємо свої історії, загал, здається, усе одно забуває. Особисто я жажнулася, коли довідалася про рівень невігластва, виявлений в опитуванні молодих американців, яке провели на замовлення Конференції з єврейських матеріальних позовів до Німеччини й опублікували у вересні 2020 року.

Дві третини опитаних гадки не мали, скільки євреїв загинуло під час Голокосту. Майже половина не змогла назвати жодного концтабору чи гето. Двадцять три відсотки вважали Голокост мітом чи перебільшенням. Сімнадцять відсотків заявили, що для них цілком прийнятне дотримання кимось

неонацистських поглядів. Таке опитування в Європі 2018 року засвідчило, що третина європейців знають так само мало або й узагалі не чули про Голокост. У ньому також ішлося про те, що двадцять відсотків вважають, ніби євреї мали забагато впливу на бізнес та фінанси.

Разючі й тривожні числа вказують лише на одне: антисемітизм, або ж ненависть до євреїв, знову на підйомі в Сполучених Штатах і в усій Європі. Мені дуже важко повірити в те, що після всього, що ми пережили в гето й таборах смерті під час Другої світової війни, зрадницьке ставлення 1920–1930 років повертається. Голокост, найстрашніший злочин в історії людства, відбувся менше вісімдесяти років тому, і вже стирається з пам'яті? Відверто кажучи, це жахає.

Нині мені вісімдесят три роки, і цією книгою я намагаюся увічнити те, що сталося, аби тих, хто загинув, не забули. Як не забули й методи, якими їх знищували.

Багатьох цікавить питання: чи не відбувається в сучасному світі те саме, що й у Європі 1930-х років, коли нацизм і фашизм бурхливо розвивалися напередодні Другої світової? Тоді антисемітизм був офіційною державною політикою гітлерівської Німеччини. Нині жоден сучасний уряд у світі не сповідує аналогічної доктрини, яку б закріплював закон і підтримувала більшість населення. Проте всім нам відомі країни, де поширена чи навіть толерується дискримінація.

Ненависть — одне з тих явищ сучасності, що стрімко набирають обертів. Ненависть будь-якого ґтибу, надто в ставленні до меншин. Де б ви не жили, благаю вас, не повторюйте історії, на яку прирекли мене.

Пам'ятайте: Голокост почався менш ніж за двадцять років по тому, як Адольф Гітлер написав «Майн Кампф», свій

генеральний план знищення євреїв. В епоху шаленої швидкості інтернету зміни відбуваються стрімкіше, ніж вісімдесят років тому. Мусимо триматися насторожі й бути достатньо сміливими, щоб мати змогу висловитися.

Саме тоді, коли ми вносили останні штрихи до цієї книжки, за вказівкою Володимира Путіна відбулося вторгнення російських військ у сусідню Україну, що поставило під загрозу мир у всьому світі. До болю знайомі мені образи: тероризування дітей і дорослих, руйнування родин і домівок, військові злочини, мільйони переселенців, голод, бомбосховища та братські могили. Хочу вірити, що нині, після майже восьми десятиліть роздумів про людську жорстокість під час Голокосту, Україна нагадує нам про важливість допомоги тим, хто постраждав від спустошливої війни.

Я прагну, щоб під час читання книжки ви спробували на смак, відчули й понюхали, що таке дитинство під час Голокосту. Хочу, щоб ви пройшлися слідами моєї родини в моїх черевиках, хоч у найгірші часи в нас не було черевиків. Хочу, щоб ви зрозуміли дилеми, які поставали перед нами, і неможливі вибори, які нам доводилося робити. Сподіваюся, ви гніватиметеся. Адже якщо гніватиметеся, ви, напевно, поділитесь власним обуренням. А це збільшить шанси запобігти новому геноциду.

Я виходжу з давньої традиції усної оповіді. Вважаю себе радше оповідачкою та людиною, яка розповідає історії, аніж письменницею, — саме тому з останнім мені допомагає мій друг Малкольм Бранант. Він знається на тому, як працювати зі словами й образами.

Ми зустрілися в Польщі взимку 2020 року, коли світ відзначав сімдесят п'яту річницю визволення Аушвіцу, яке відбулося 27 січня 1945 року.

Малкольм – військовий кореспондент. Він був свідком етнічних чисток у Боснії та Герцеговині в 1990-х роках. Він знає сморід геноциду. Декілька разів дивом уникав смерті, має власні болісні досвіди, відмінні від моїх. Об'єднує нас те, що ми обоє вціліли.

Малкольм занурився в тему нацистської окупації Польщі, щоб спробувати помістити моє дитинство в правильний контекст.

Коли ми разом реконструювали звуки, запахи й смаки Голокосту, на мене наринули приховані спогади. Інколи вони ночами не давали спати. Усе, що трапилося зі мною та людьми навколо, ховається десь глибоко в закапелках підсвідомості. Як психотерапевтка, яка практикує, мушу визнати, що мої найгірші спомини могли розмитися під впливом часу й віку. Людські мозок і тіло – дивовижні інструменти, що мають неосяжні механізми виживання.

Деякі деталі моєї історії можуть не цілком збігатися з іншими розповідями про Голокост. Після війни мама невтомно розповідала мені про те, що з нами сталося, аби я не забула. Розмови, про які йдеться в цій книжці, не дослівні. Однак зміст, тон і характер загалом відтворюють те, що було сказано. Усі ми маємо різні спогади та власні версії правди. Це – моя правда.

Не думаю, що страждаю на провину вцілілої – один зі складників того, що психіатри називають «синдромом уцілілих». Адже ті, хто перебуває в цьому стані, картають себе за те, що вижили, хоч абсолютно невинні. Не думаю, що шість мільйонів євреїв, які загинули під час Голокосту, хотіли б, щоб я почувалася винною. Натомість я обрала новий термін – «розвиток уцілілої». Активно використовую власний досвід, щоб жити змістовно на честь тих, хто загинув під час Голокосту.

Я пам'ятатиму про них. Я скерувала травму на те, що називаю «знищенням плану Гітлера». Він прагнув викоринити нашу віру, вбиваючи наших дітей. Більшу частину свого дорослого життя я діяла навпаки, дбаючи про те, щоб моя сім'я була занурена в нашу культуру. Найкраще свідчення тяглості нашого життя – вісім моїх онуків та онучок.

У книжці я називаю геноцид Голокостом, однак термін, що на івриті означає катастрофу, – Шоа, більше пасує для вираження цієї суто єврейської трагедії.

Аушвіц закарбувався в моїй ДНК. Майже все, що я робила в післявоєнному житті, кожне моє ухвалене рішення продиктоване досвідом Голокосту.

Я – уціліла. І мій обов'язок як уцілілої – представляти півтора мільйона єврейських дітей, убитих нацистами. Вони не можуть свідчити. Тож насамперед я маю свідчити від їхнього імені.

Това Фрідман,

Гайленд Парк, Нью-Джерсі, квітень 2022 року

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ

РЯТУЮЧИ ЖИТТЯ

*Аушвіц II, він же Біркенау, табір смерті,
окупована німцями Південна Польща, 25 січня 1945 року*

Мені шість

Я не знала, що робити. Ніхто з решти дітей у моєму бараці не знав, що робити. Знадвору долинав жакливий шум. Нічого подібного на цей звук раніше я не чула. Забагато стрілянини. Залпи й поодинокі постріли. Пістолет та рушниця видавали різні звуки. І ту, і ту зброю я чула й бачила в дії зблизька. Рушниці тріскотіли, пістолети бахкали. Підсумок однаковий. Люди падали і стікали кров'ю. Часом вони кричали. Часом усе відбувалося так швидко, що вони не встигали видати хоч якийсь звук. Наприклад, коли стріляли в шию чи потилицю. Часом люди хрипіли, скреготіли зубами й клекотали. Ось це було найгірше. Клекіт. Я ненавиділа цей звук. Я хотіла, щоб клекіт припинився. Для них і для мене.

Десь за бараком було чути тріскотіння та постріли: «рата-та-та, рата-та-та, та-та». Швидкі звуки – це автомати. Їх я також бачила в дії. Знала, якої шкоди завдають автомати. Вони мене жахали.

Скло брязкало у віконних рамах, що тяглися вздовж кожної стіни на висоті трьох-чотирьох метрів над моєю головою та впиралися в піддашок. Зазвичай скло тремтіло від вітру. Проте цього разу було інакше. Скидалося на грім без блискавки. Щось подібне на грозу гуркотіло вдалині, хоча дерев'яні стіни й приглушували галас, що панував надворі. Здавалося, ніби всі люди в усіх бараках стогнали або ж кричали водночас. Усі собаки в таборі гарчали й гавкали ще лютіше, ніж зазвичай. Ці псиська. Грізні й розлучені.

Я чула, як німецькі охоронці кричали на повен голос. Я зневажала їхню гортанну мову. Щойно німці відкривали рота, мене охоплював страх.

Мені не доводилося чути спокійної німецької. Завжди жорстка, чужа і здебільшого доповнена насильством. Зі своїх горлянок, плюючись і присвистуючи, німці вигаркували безліч слів. Подібно до високовольтного паркану з колючого дроту, що тримав нас у клітці і час від часу вбивав струмом кожного й кожну, хто наважувався померти на власних умовах, а не від рук нацистів. Багатьох в'язнів розстрілювали, перш ніж вони встигали дістатися до паркану.

Німецькі голоси видавалися лютішими від решти. Ніби саме так і мав звучати кінець світу. Війна підбиралася ближче, ніж будь-коли. Цього разу війна, де солдати воюють один з одним. Не та війна, свідкою якої мені випало стати, коли ситі тварюки в сіро-чорних мундирах втоптували голодних жінок і літніх людей у землю, а тоді стріляли їм у спину чи голову. Коли дітей відправляли в газові камери, і крізь димарі назовні пробивалися крихітні обвуглені лусочки.

Я не могла зрозуміти, що криється за напругою, яка просочувалася крізь дощаті стіни. Зиркнула на довгі вікна. Під